WIKIPEDIA

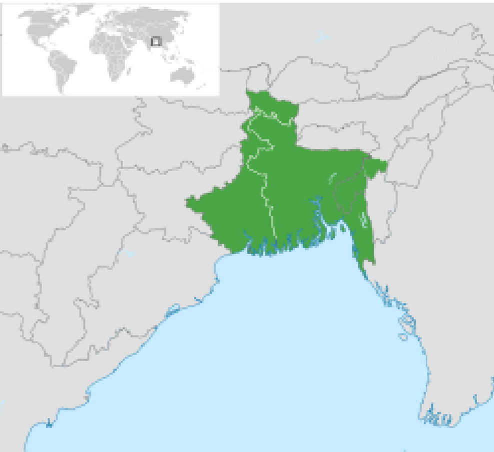
Bengalin kieli

Bengalin eli **banglan kieli** ([ˈbaŋla]) on Intian niemimaan itäosassa puhuttu indoarjalainen kieli, joka on kehittynyt Maghadin prakritin, paalin ja sanskritin kielistä.

Kielen alkuperäistä aluetta on nykyisin Bangladeshiin ja Intian Länsi-Bengalin osavaltioon jakautuva Bengali itäisessä Etelä-Aasiassa. Bengali on yksi maailman suurimmista kielistä, sillä puhujia on yhteensä lähes 230 miljoonaa (viidennellä[3] tai kuudennella[2] sijalla maailmassa). Bengali on Bangladeshin pääkieli ja Intian toiseksi suurin kieli.[4][5] Yhdessä assamin kielen kanssa se on itäisin indoiranilaisista kielistä.

Bengalin kieli yhdistää kulttuurisesti hajanaista aluetta pitkällä ja rikkaalla kirjallisella perinteellään. Vuonna 1952, kun Bangladesh oli vielä Itä-Pakistan, kielen puhujien vahva identiteetti johti Bengalin kieliliikkeeseen, jonka nimissä useita ihmisiä kuoli luoteihin 21. helmikuuta samana vuonna. Päivä on nykyään julistettu kansainväliseksi äidinkielen päiväksi.

Bengali	
Oma nimi	বাংলা (bangla)
Muu nimi	bangla
Tiedot	
Alue	Itäinen Etelä-Aasia
Virallinen kieli	Bangladesh, Sierra Leone,[1] Intia
Puhujia	189 miljoonaa äidinkielenään, yhteensä 230 miljoonaa
Sija	6.[2] tai 5.[3]
Kirjaimisto	Bengalilainen kirjaimisto
Kielenhuolto	Bangla akatemia (Bangladesh), Paschimbanga bangla akademi (Länsi-Bengali)
Kielitieteellinen luokitus	
Kielikunta	Indoeurooppalaiset kielet
Kieliryhmä	Indoiranilaiset kielet Indoarjalaiset kielet Itäinen ryhmä Bengali-assami
Kielikoodit	
ISO 639-1	bn
ISO 639-2	ben
ISO 639-3	ben (http://www-01.sil.org/iso639-3/documentation.asp?id=ben)
	Ohje

Bengalin kielen levinneisyys.

Sisällysluettelo

Historia

Kuten muutkin itäiset indoarjalaiset kielet, bengali kehittyi Intian niemimaan itäisistä keski-indoarjalaisista kielistä. Magadhin prakrit, alueen varhaisin muistiin kirjattu puhuttu kieli ja Gautama Buddhan puhuma kieli, kehittyi ardhamagadhiksi ("puoli-magadhi") ensimmäisen vuosituhannen alkuvaiheilla. Ardhamagadhi alkoi kaikkien Pohjois-Intian prakritien tavoin väistyä niin sanottujen apabhramsa-kielten tieltä juuri ennen toisen vuosituhannen alkua.[6] Itäisen Intian niemimaan paikallinen apabhramsa-kieli, Purvin apabhramsa tai apabhramsa abahatta, kehittyi lopulta paikallisiksi murteiksi, jotka vuorostaan muodostivat kolme ryhmää: biharikielet, orijakielet ja bengalin–assamin kielet. Jotkut ovat esittäneet paljon aikaisempia ajankohtia kielten eroamiselle toisistaan, jopa vuoteen 500 saakka,[7] mutta kieli ei ollut staattinen; sen useita muotoja puhuttiin samaan aikaan, ja kirjailijat käyttivät teksteissään usein useita eri murteita. Esimerkiksi Magadhin prakritin uskotaan kehittyneen apabhramsa abahattaksi noin 500-luvulla ja kilpailleen bengalin kielen kanssa jonkun aikaa.[8]

Bengalin historia jaetaan yleensä kolmeen kauteen:[6]

1. Vanha bengali (900/1000–1400) – teksteihin kuuluvat uskonnollisia lauluja sisältävä *Charyapada*; pronominien *ami*, *tumi*, jne. syntyminen; verbien taivutusmuodot *-ila*, *-iba*, jne. Orijan kieli ja assamin kieli eroavat bengalista tällä aikakaudella.
2. Keski-bengali (1400–1800) – aikakauden merkittäviä tekstejä ovat Chandidasin *Srikrishnakirtan*; sanan lopun vokaalin *ô* elisio; yhdysverbien leviäminen; persian vaikutus. Jotkut tutkijat jakavat tämän kauden vielä varhaiseen keski-bengaliin ja myöhäiseen keski-bengaliin.
3. Uusi bengali (vuodesta 1800) – verbien ja pronominien lyheneminen, muiden muutosten lisäksi (esimerkiksi *tahar* → *tar* "hänen"; *koriyachhilô* → *korechhilo* "hän oli tehnyt").

Historiallisesti bengali oli lähempänä paalia, mutta sanskritin vaikutus kieleen kasvoi keski-bengalin kaudella (Chaitanyan aika) ja myös Bengalin renessanssin aikaan. Moderneista Etelä-Aasiassa puhutuista indoeurooppalaisista kielistä bengalilla ja marathilla on suureksi osaksi sanskritiin pohjautuva sanasto, kun taas hindiin ja muihin ovat vaikuttaneet enemmänkin arabian kieli ja persian kieli.

1700-lukuun saakka bengalin kielioppia ei ollut yritetty dokumentoida. Ensimmäisen kirjoitetun bengalin sanakirjan ja kieliopin *Vocabolario em idioma Bengalla, e Portuguez dividido em duas partes* laati portugalilainen lähetyssaarnaaja Manoel da Assumpcam vuosien 1734 ja 1742 välillä hänen toimiessaan Bhawalissa.[9] Brittiläinen Nathaniel Brassey Halhed kirjoitti modernin bengalin kieliopin (*A Grammar of the Bengal Language*, 1778), joka käytti bengalin kirjasimia painossa ensimmäistä kertaa.[10] Raja Ram Mohan Roy, Bengalin suuri uudistaja, myös kirjoitti teoksen *Grammar of the Bengali Language* vuonna 1832.

Shaheed Minar eli marttyyrin monumentti Dhakassa kunnioittaa taistelua bengalin kielen puolesta.

Tuohon aikaan kielen *Choltibhasha*-muoto, joka käytti yksinkertaistettuja taivutusmuotoja ja muita muutoksia oli syntymässä vanhemmasta *Shadhubhasha*-muodosta merkittävimmäksi bengalin kirjakielen muodoksi.[11]

Bengali oli vuosina 1951–1952 Bengalin kieliliikkeen (*Bhasha andolon*) keskiössä silloisessa Itä-Pakistanissa (nykyinen Bangladesh).[12] Vaikka bengalin puhujia oli Pakistanissa enemmän kuin urdun puhujia, urdu oli valtion ainoa kansallinen kieli. 21. helmikuuta vuonna 1952 mieltään osoittavat opiskelijat ja aktivistit kävelivät armeijan ja poliisin tulitukseen Dhakan yliopistossa, ja kolme nuorta opiskelijaa sekä useita muita sai surmansa. Tämän jälkeen UNESCO on nimittänyt helmikuun 21. päivän kansainväliseksi äidinkielen päiväksi. Erillisessä tapahtumassa toukokuussa 1961 poliisi tappoi Silcharissa Intiassa 11 ihmistä, jotka olivat osoittamassa mieltään assamin kielen käyttöä vaativaa lainsäädäntöä vastaan.

Maantieteellinen jakautuminen

Bengalia äidinkielenään puhuvien pääasiallinen asuinalue on Bengali, joka käsittää Bangladeshin ja Intian Länsi-Bengalin osavaltion. Noin 98 prosenttia Bangladeshin väestöstä puhuu bengalia äidinkielenään.[13] Merkittäviä bengalia puhuvia maahanmuuttajayhteisöjä asuu myös Lähi-idässä, länsimaissa ja Malesiassa.

Virallinen asema

Bengali on Bangladeshin virallinen ja kansallinen kieli sekä yksi Intian tunnustamasta 23 kansallisesta kielestä.[4] Se on Länsi-Bengalin osavaltion virallinen kieli ja virallinen yhdessä toisten kielten kanssa Tripuran osavaltiossa, eteläisen Assamin joissakin piirikunnissa sekä Andamaanien ja Nikobaarien liittovaltion territoriolla. Bengalin puhujat muodostavat enemmistöt Neilsaaren ja Havelocksaaren väestöistä. Se on myös yksi Assamin virallisista kielistä: osavaltiossa on kolme pääosin sylhetin kieltä puhuvaa piirikuntaa, Silchar, Karimganj ja Hailakandi.[14] Sekä Intian että Bangladeshin kansallislaulut kirjoitti bengaliksi Rabindranath Tagore.

Murteet

Alueellinen vaihtelu puhutussa bengalissa muodostaa murrejatkumon. Kielitieteilijä Suniti Kumar Chatterjee ryhmitti bengalin murteet neljäksi suureksi ryhmäksi – radh, banga, kamarupa ja varendra[10] – mutta myös useita muita, vaihtoehtoisia ryhmittelyitä on ehdotettu.[15] Lounaiset murteet (radh) muodostavat bengalin standardin puhekielen perustan, kun taas banga on Bangladeshin dominoiva murreryhmä. Itäisen ja kaakkoisen Bengalin murteissa (Barisalin, Chittagongin, Dhakan ja Sylhetin alueet Bangladeshissa) monet Länsi-Bengalissa kuullut klusiilit ja affrikaatat lausutaan frikatiiveinä. Lännen palatoalveolaariset affrikaatat চ [tʃ], ছ [tʃʰ] ja জ [dʒ] vastaavat idän äänteitä চʻ [ts], ছ় [s] ja জʻ [dz]~[z]. Tiibetiläis-burmalaisten kielten vaikutus itäisen bengalin fonologiaan ilmenee nasalisoituneiden vokaalien puutteena. Joissain bengalin varianteissa, erityisesti Chittagongin ja Chakman bengalissa, on toisistaan erottuvia tooneja, joissa sävelkulun erot puheessa voivat erottaa sanoja toisistaan.

Rajbangsi, kharia thar ja mal paharia ovat läheistä sukua läntisille bengalin kielen murteille, mutta niitä pidetään kuitenkin yleensä erillisinä kielinä. Samoin tavoin hajongia pidetään omana kielenään, vaikka sillä onkin yhtäläisyyksiä pohjoisiin bengalin murteisiin.[16]

Bengalin standardisoimisprosessin aikana 1800-luvun lopussa ja 1900-luvun alussa Bengalin kulttuurikeskuksena toimi Kalkutan kaupunki. Nykyään kielen standardiksi muodoksi sekä Länsi-Bengalissa että Bangladeshissä hyväksytty muoto perustuu Kalkutan lähellä sijaitsevan Nadian piirikunnan murteeseen.[17] Joissakin tapauksissa standardin bengalin puhujat Länsi-Bengalissa käyttävät eri sanoja kuin standardin bengalin puhujat Bangladeshissa, vaikka molemmat sanat ovatkin kielelle alkuperäisiä. Esimerkiksi lännessä käytetty sana *nun* (suola) vastaa idän sanaa *lôbon*.[18]

Puhutut ja kirjoitetut variantit

Bengalissa esiintyy diglossiaa kielen kirjoitettujen ja puhuttujen muotojen välillä. On syntynyt kaksi kirjoitustyyliä, jotka käyttävät hieman erilaista sanastoa ja syntaksia:[17][19]

1. *Shadhubhasha* (সাধু *shadhu* = 'puhdas' tai 'viisas'; ভাষা *bhasha* = 'kieli') oli kirjoitettu kieli, jossa käytettiin pidempiä verbien taivutusmuotoja ja enemmän sanskritiin perustuvaa (তৎসম *tôtshôm*) sanastoa. Laulut, kuten Intian kansallislaulu *Jana Gana Mana* ja *Vande Mātaram* (tekijä Bankim Chandra Chattopadhyay) kirjoitettiin shadhubhashalla. Shadhubhashan käyttö modernissa kirjallisuudessa on kuitenkin vähäistä, paitsi kun sitä käytetään tarkoituksella tietyn vaikutelman aikaansaamiseksi.
2. *Choltibhasha* (চলতিভাষা) tai *cholitobhasha* (চলিত *cholito* = 'virta' tai 'juoksu'), jonka kielitieteilijät tuntevat nimellä *manno cholit bangla* (standardi nykyinen bangla), on bengalin kirjoitettu muoto, jossa käytetään puhekielisempää tyyliä ja lyhyempiä verbimuotoja. Se on nykyinen standardin kirjoitetun bengalin muoto. Se tuli suosituksi 1800-luvun lopulla, Peary Chand Mitran (*Alaler Gharer Dulal*, 1857),[20] Pramatha Chowdhuryn (*Sabujpatra*, 1914) ja myöhemmin Rabindranath Tagoren kirjoitusten edistämänä. Se perustuu Shantipurin alueella Nadian piirikunnassa Länsi-Bengalissa puhuttuun murteeseen. Tähän bengalin muotoon viitataan usein nimillä "Nadia standard" tai "Shantipuri bangla".[21]

Kielitieteellisesti cholit bangla on kehittynyt sadhu banglasta kahden perättäisen, standardin kielellisen transformaation kautta.

Vaikka suurin osa kirjoituksista on cholitobhashalla, puhutuissa muretissa on huomattavasti enemmän vaihtelua. Lounaisessa Länsi-Bengalissa mukaan lukien Kalkutassa puhutaan manno cholit banglaa. Muissa Länsi-Bengalin ja läntisen Bangladeshin osissa puhutaan murteita, jotka eivät poikkea tästä kovinkaan paljon, esimerkiksi Medinipurin murteelle luonteenomaisia ovat jotkin ainutlaatuiset sanat ja rakenteet. Joillakin Bangladeshin alueilla, erityisesti Chittagongin alueella, puhutaan kuitenkin murretta, joka muistuttaa pinnallisesti erittäin vähän manno cholit banglaa ja jonka sanasto on täysin erilainen. Ero on niin suuri, että länsibengalilaisen henkilön on vaikea lainkaan ymmärtää puhujaa tältä alueelta, ja Chittagongin murretta voidaan pitää myös omana kielenään. Suurin osa bengalilaisista pystyy kommunikoimaan enemmän kuin yhdellä kielen variantilla: usein kielen puhujat taitavat choltibhashaa ja yhtä tai useampaa paikallista murretta.[11]

Standardissa bengalissakin sanasto jakautuu usein islaminuskoisen ja hindulaisen väestön mukaan kahtia. Kulttuuristen ja uskonnollisten perinteiden vuoksi hindut saattavat käyttää sanskritista periytyneitä ja muslimit persialais-arabialaisia sanoja. Joitakin esimerkkejä sanaston vaihtelusta kahden ryhmän välillä ovat:[18]

- hei: nômoshkar (S) vastaa sanaa assalamualaikum/slamalikum (A)
- kutsu: nimontron/nimontonno (S) vastaa sanaa daoat (A)
- setä: kaka (S) vastaa sanaa chacha (S/Hindi)
- vesi : jol (D) vastaa sanaa pani (S)

(S = sanskritista, D = deshi; A = arabiasta)

Kirjoitusjärjestelmä

Pääartikkeli: Bengalilainen kirjaimisto

Bengalin kirjoitusjärjestelmä ei ole puhtaasti aakkosiin perustuva kuten latinalaiset aakkoset. Se on abugida, joka perustuu itäisessä Intiassa ja Bangladeshissa käytettyyn itäiseen Nagari-kirjoitukseen. Sen uskotaan kehittyneen muuntuneesta intialaisesta kirjoitusjärjestelmästä noin vuonna 1000.[22] Se on samantyyppinen kuin sanskritissa ja monissa nykyisissä indoarjalaisissa kielissä, kuten hindissä, käytetty devanagari-kirjoitus.

Se on historiallisesti erityisen läheinen assamin ja orijan kirjoitusjärjestelmien kanssa (vaikka jälkimmäisen tapauksessa yhteyttä ei huomaakaan ulkonäöstä). Bengalin abugida on kursiivi kirjoitusjärjestelmä, jossa on yksitoista grafeemia tai merkkiä, jotka osoittavat yhdeksän vokaalin ja kahden diftongin itsenäisiä muotoja, ja 39 merkkiä, jotka osoittavat konsonantteja "luontaisine" vokaaleineen.[23] Suuria tai pieniä kirjaimia ei eroteta bengalin kirjoitusjärjestelmässä. Kirjaimet eivät muuta muotoaan riippuen siitä, ovatko ne sanan alku-, keski- tai loppuosassa kuten arabian kirjoitusjärjestelmässä. Bengalia kirjoitetaan vasemmalta oikealle vaakasuoraan, ja sanojen erottelemiseen käytetään välejä.

Vaikka konsonanttimerkit esitetään merkin osina, "segmentteinä" bengalin aakkoston perusmuodossa, ne ovat oikeastaan tavuja. Jokaisessa konsonanttimerkissä on "sisällytettynä" vokaali অ [**ɔ**] (tai joskus vokaali ও [**o**]).[24] Esimerkiksi peruskonsonanttimerkki ম lausutaan erillään [**mɔ**]. Sama ম voi edustaa tavuja [**mɔ**] tai [**mo**], kun sitä käytetään sanassa, kuten মত [**mɔt̪**] "mielipide" ja মন [**mo**n] "mieli", ilman että vokaaleille [**ɔ**] ja [**o**] lisätään mitään erillistä symbolia.

Tavu, jossa konsonanttia seuraa jokin muu vokaali kuin [**ɔ**], kirjoitetaan käyttämällä jotakin vokaaliallografia konsonanttimerkin ylä- tai alapuolella, sitä ennen tai sen jälkeen tai sen ympärillä, jolloin muodostuu yleinen konsonantti-vokaali-ligatuuri. Nämä allografit, joita kutsutaan nimellä *kar* (hindissä *matra*), ovat muista merkeistä riippuvaisia vokaalimuotoja, eivätkä ne voi esiintyä yksinään. Esimerkiksi merkki মি [**mi**] esittää konsonanttia [**m**], jota seuraa vokaali [**i**], missä äännettä [**i**] edustaa allografi ি, joka asetetaan konsonanttimerkin *etupuolelle*. Samoin tavoin merkit মা [**ma**], মী [**mi**], মু [**mu**], মূ [**mu**], মৃ [**mri**], মে [**me**]/[**mæ**], মৈ [**moj**], মো [**mo**] ja মৌ [**mow**] edustavat samaa konsonanttia ম, joka on liitetty seitsemään eri vokaaliin ja kahteen diftongiin. On hyvä huomata, että näissä konsonantti-vokaali-ligatuureissa niin sanottu "sisältyvä" vokaali otetaan konsonantilta pois, mikä ei kuitenkaan heijastu konsonanttimerkkiin ম.

Konsonantin esittämiseksi ilman mitään siihen liittyvää vokaalia siihen liitetään tarke, jota kutsutaan nimellä *hôshonto* (্) ja joka voidaan lisätä konsonanttimerkin alle (kuten merkissä ম্ [**m**]). Tämä tarke ei ole kuitenkaan kovin yleinen, ja sitä käytetään pääasiassa ääntämisohjeissa.

Kolme muuta bengalissa yleisessä käytössä olevaa tarketta ovat merkin päälle tuleva *chôndrobindu* (ँ), joka merkitsee vokaalin nasalisoitumista (esimerkiksi চাঁদ [**tʃãd**] "kuu"), merkin jälkeen tuleva *onushshôr* (ং), joka ilmaisee velaarista nasaalia [**ŋ**] (kuten sanassa বাংলা [**baŋla**] "bengali") ja merkin jälkeen asetettava *bishôrgo* (ঃ), joka ilmaisee glottaalifrikatiivia [**h**] (kuten sanassa উঃ! [**uh**] "auh!").

Vokaalimerkeillä voi bengalissa olla kaksi muotoa: itsenäinen muoto, joka esiintyy perusaakkostossa ja riippuvainen, lyhennetty allografimuoto (kuten yllä). Erillisen vokaalin esittämiseksi ilman edeltävää tai seuraavaa konsonanttia käytetään vokaalin itsenäistä muotoa. Esimerkiksi sanassa মই [**moj**] "tikkaat" ja sanassa ইলিশ [**iliʃ**] "hilsa-kala" käytetään vokaalin ই itsenäistä muotoa (vertaa riippuvaiseen muotoon ি). Vokaali sanan alussa merkitään aina itsenäisellä muodolla.

Bengalin konsonanttiklusterit (যুক্তাক্ষর *juktakkhor*) kirjoitetaan yleensä ligatuureina, joissa ensin tuleva konsonantti laitetaan sitä seuraavan konsonantin ylä- tai vasemmalle puolelle. Näissä ligatuureissa konsonanttimerkkien muotoja supistetaan ja joskus vääristetään tunnistamattomiksi. Tällaisia konsonanttiklustereita ja niitä vastaavia ligatuureja on bengalissa yli 400. Monet niistä täytyy opetellä ulkoa. Viime aikoina niiden opettelua on yritetty helpottaa: koulutuslaitoksissa kahdella tärkeimmällä bengalia puhuvalla alueella (Länsi-Bengali ja Bangladesh) on puututtu ligatuurien epäselvään muotoon, ja moderneissa bengalin oppikirjoissa onkin enemmän ja enemmän yksinkertaistettuja merkkejä, joissa klusterin eri konsonantit erottaa merkin muodosta helpommin. Koska muutos ei ole kuitenkaan laajalle levinnyt eikä sitä käytetä yhtä yhtenäisesti muussa bengalinkielisessä kirjallisuudessa, bengalia opiskelevat lapset saattavat mahdollisesti joutua opiskelemaan sekä uudet ja vanhat muodot konsonanttiklustereista.

Bengalin välimerkit, lukuun ottamatta *daṛi*-merkkiä (|), bengalin vastinetta pisteelle, on omaksuttu länsimaisista kirjoitusjärjestelmistä ja niitä käytetään samoin tavoin.[10]

Kun länsimaisissa kirjoitusjärjestelmissä (latinalaiset, kyrilliset aakkoset jne.) kirjaimet seisovat näkymättömällä viivalla, bengalissa kirjoitusmerkit roikkuvat näkyvästä horisontaalisesta viivasta, jota kutsutaan nimellä *matra* (ei pidä sekoittaa hindin vastaavaan *matraan*, joka osoittaa hindissä vokaalien riippuvaisia muotoja). Matran läsnäolo ja puutuminen voivat olla merkittävää. Esimerkiksi kirjain ত [**tɔ**] ja numeraali ৩ "3" voidaan erottaa toisistaan vain matran avulla, kuten myös konsonanttiklusteri ত্র [**trɔ**] ja itsenäinen vokaali এ [**e**]. Kirjainten muodoissa käytetään myös kirjaimen leveyden ja korkeuden (pystytila näkyvän matran ja näkymättömän pohjaviivan välillä) konsepteja.

Erot kirjoituksen ja ääntämisen välillä

Rabindranath Tagoren allekirjoitus, esimerkki käsin kirjoitetusta bengalista.

Joistain 1800-luvun muutoksista huolimatta bengalin kirjoittaminen perustuu yhä sanskritiin,[10] eikä siinä siten oteta huomioon joitakin puhutussa kielessä tapahtuneita sulautumisia. Esimerkiksi soinnittomalle postalveolaariselle frikatiiville [**ʃ**] on kolme eri kirjainta (শ, ষ ja স), vaikka kirjaimella স onkin yhä soinnittoman alveolaarisen frikatiivin [**s**] äänneasu kun sitä käytetään tietyissä konsonanttiyhdistelmissä, kuten স্খলন [**skʰɔlon**], স্পন্দন [**spɔndon**] jne. Soinnilliselle postalveolaariselle affrikaatalle [**dʒ**] on taas kaksi kirjainta (জ ja য). Aikaisemmin retrofleksinasaalina äännetty ja kirjoitettu ণ [**ɳ**] lausutaan nykyään alveolaarina [**n**] (ellei sitä liitetä muuhun retrofleksikonsonanttiin kuten ট, ঠ, ড ja ঢ), mutta kirjoituksessa tämä muutos ei näy. Vokaali [**æ**] kirjoitetaan usealla eri tavalla, kuten seuraavissa esimerkeissä: এত [**æt̪o**] "niin paljon", এ্যাকাডেমী [**ækademi**] "akatemia", অ্যামিবা [**æmiba**] "ameba", দেখা [**d̪ækha**] "nähdä", ব্যস্ত [**bæst̪o**] "kiireinen", ব্যাকরণ [**bækɔron**] "kielioppi".

"Sisältyvän" vokaalin kirjoittaminen voi aiheuttaa myös sekaannusta. Vokaali voidaan ääntää [**ɔ**] tai [**o**] sanasta riippuen, ja sen puutetta ei usein ilmoiteta, kuten sanan কম [**kɔm**] "vähemmän" viimeisessä konsonantissa.

Monet konsonanttiklusterit äännetään eri tavoin kuin ne muodostavat konsonantit. Esimerkiksi konsonanttien ক্ [**k**] ja ষ [**ʃɔ**] yhdistelmä toteutuu merkkinä ক্ষ ja äännetään [**kʰːo**] (kuten sanassa রুক্ষ [**rukʰːo**] "karu") tai [**kʰo**] (kuten sanassa ক্ষতি [**kʰot̪i**] "menetys") tai jopa [**kʰɔ**] (kuten sanassa ক্ষমতা [**kʰɔmot̪a**] "voima"), riippuen klusterin sijainnista sanassa. Bengalin kirjoitusjärjestelmä ei siis aina ole uskollinen ääntämiselle.

Käyttö muissa kielissä

Bengalin abugidaa käytetään muutamin muutoksin myös assamin kirjoittamiseen. Muutkin alueen sukulaiskielet käyttävät bengalin aakkosia. Intian Manipurin osavaltiossa puhuttua sinotiibetiläistä meitein kieltä on kirjoitettu bengalin kirjoitusjärjestelmällä vuosisatoja, tosin meitei mayekin, kielen oman abugidan käyttöä on edistetty viime aikoina. Kirjoitusjärjestelmä on otettu myös sylhetin kielen käyttöön, ja se korvasi vanhan sylheti nagorin aakkoston.[25]

Romanisaatio

Intialaisten kielten, kuten bengalin, kirjoittamiseen latinalaisella aakkostolla on olemassa useita eri käytäntöjä, joihin kuuluvat "International Alphabet of Sanskrit Transliteration" eli IAST (perustuu tarkkeisiin),[26] "Indian languages Transliteration" eli ITRANS (käyttää ASCII-näppäimistöille sopivia suuria kirjaimia)[27] ja Kalkutan kansalliskirjaston romanisaatio.[28]

Bengalin romanisaation kontekstissa on tärkeää erottaa translitteraation ja transkription käsitteet toisistaan. Translitteraatio on ortografisesti tarkkaa (eli alkuperäinen kirjoitus voidaan saada takaisin), kun taas transkriptio on foneettisesti tarkkaa (lausuminen voidaan toisintaa). Koska suomen kielessä ei ole bengalin äänteitä, eikä ääntäminen täysin heijasta kirjoitusta, uskollisuus molemmille ei ole mahdollista.

Vaikka olisi toivottavaa käyttää translitteraatiojärjestelmää, jossa alkuperäinen bengalin ortografia voitaisiin saada takaisin latinalaisesta tekstistä, (erityisesti englanninkielisessä) Wikipediassa bengalia romanisoidaan käyttäen foneemista transkriptiota, jossa esitetään ääntämys ilman suhdetta kirjoitukseen. Käytetty järjestelmä on esitetty alla.

Vokaalit

	Etin.	Kesk.	Tak.
Suppea	i		u
Puolisuppea	e		o
Puoliväljä	ê		ô
Väljä		a	

Konsonantit

	Labiaali	Dentaali	Apiko-alv.	Apiko-postalv.	Lamino-postalv.	Velaari	Glottaali
Soinniton klusiili	p f	t th		ţ ţh	ch chh	k kh	
Soinnillinen klusiili	b bh	d dh		đ đh	j jh	g gh	
Soinniton frikatiivi			s		sh		h
Nasaali	m		n			ng	
Likvida			l, r	ŗ			

Äänteet

Bengalin foneemeihin kuuluu 29 konsonanttia ja 14 vokaalia, mukaan lukien seitsemän nasalisoitunutta vokaalia. Foneettinen taulukko on esitetty alla IPA:lla.

Vokaalit

	Etin.	Kesk.	Tak.
Suppea	i		u
Puolisuppea	e		o
Puoliväljä	æ		ɔ
Väljä		a	

Konsonantit

	Labiaali	Dentaali	Apiko-alv.	Apiko-postalv.	Lamino-postalv.	Velaari	Glottaali
Soinniton klusiili	p pʰ	t̪ t̪ʰ		ʈ ʈʰ	ʧ ʧʰ	k kʰ	
Soinnillinen klusiili	b bʰ	d̪ d̪ʰ		ɖ ɖʰ	ʤ ʤʰ	ɡ ɡʰ	
Soinniton frikatiivi			s		ʃ		h
Nasaali	m		n			ŋ	
Likvida			l, r	ɽ			

Diftongit

Magadhan-kielet kuten bengali tunnetaan diftongien suuresta määrästä.[29] Useita vokaaliyhdistelmiä voidaan pitää todellisina yksitavuisina diftongeina, jotka koostuvat painollisesta ydinvokaalista ja sitä seuraavasta vokaalista. Lähes kaikki muutkin vokaaliyhdistelmät ovat mahdollisia, mutta vain kahden viereisen tavun kautta, kuten kaksitavuisessa vokaaliyhdistelmässä [u.a] sanassa কুয়া *kua* "hyvin". Bengalissa on jopa 25 vokaaliyhdistelmää, mutta jotkut uusimmista eivät ole muuntuneet diftongeiksi.[30]

Paino

Standardissa bengalissa sanan paino asettuu pääosin ensimmäiselle tavulle. Käytännössä kaikki bengalin sanat ovat trokaisia: pääpaino on ensimmäisellä tavulla, kun taas toissijainen paino on usein kaikilla sen jälkeisillä parittomilla tavuilla, mistä syntyy sarjoja kuten ***shô***-*ho*-***jo***-*gi*-***ta*** "yhteistyö", missä **lihavoidut**

kohdat merkitsevät painotettuja tavuja. Ensimmäisellä tavulla on suurin paino, kolmannella jonkin verran heikompi paino ja kaikilla seuraavilla tavuilla erittäin heikko paino. Sanskritista lainatuissa sanoissa painotetaan kuitenkin juuritavua, minkä vuoksi nämä sanat eivät ole harmoniassa alkuperäisten bengalilaisten sanojen kanssa.[31]

Prefiksien lisääminen sanaan tyypillisesti siirtää painoa vasemmalle. Esimerkiksi sanassa ***shob**-bho* "sivistynyt" pääpaino on ensimmäisellä tavulla [**shob**]. Kieltoprefiksin [ô-] lisääminen luo sanan ***ô**-shob-bho* "sivistymätön", jossa pääpaino on nyt uudella ensimmäisellä tavulla অ ***ô***. Joka tapauksessa painotus ei muuta sanojen merkitystä ja alistuu aina painotukselle lauseessa.[31]

Diftongit

IPA	Translitteraatio	Esimerkki
/ij/	ii	nii "otan"
/iw/	iu	biubhôl "suuttunut"
/ej/	ei	nei "ei ole"
/ee̯/	ee	khee "syötyään"
/ew/	eu	đheu "aalto"
/eo̯/	eo	kheona "älä syö"
/æe̯/	êe	nêe "hän ottaa"
/æo̯/	êo	nêo "otat"
/aj/	ai	pai "löydän"
/ae̯/	ae	pae "hän löytää"
/aw/	au	pau "leipäviipale"
/ao̯/	ao	pao "löydät"
/ɔe̯/	ôe	nôe "hän ei ole"
/ɔo̯/	ôo	nôo "et ole"
/oj/	oi	noi "en ole"
/oe̯/	oe	dhoe "hän pesee"
/oo̯/	oo	dhoo "peset"
/ow/	ou	nouka "vene"
/uj/	ui	dhui "pesen"

Intonaatio

Bengalin sanoissa intonaatiolla tai sävelkululla on pieni merkitys, muutamia yksittäisiä tapauksia lukuun ottamatta. Lauseissa intonaatiolla on kuitenkin merkittävä rooli.[32] Yksinkertaisessa deklaratiivilauseessa suurimmalla osalla sanoista ja/tai fraaseista on nouseva tooni,[33] lukuun ottamatta lauseen viimeistä sanaa, jolla on matala tooni. Tämä intonaatiokaava luo tyypilliseen bengalinkieliseen lauseeseen musikaalisen sävyn, jossa matalat ja korkeat kohdat vaihtelevat ennen lopullista pudotusta lauseen lopussa.

Lauseissa, joissa on fokuksessa tiettyjä sanoja ja/tai fraaseja, nouseva intonaatio kestää vain keskeiseen sanaan saakka; kaikilla seuraavilla sanoilla on matala tooni.[33] Tämä intonaatiokaava ulottuu kysymyksiin, sillä kysymyssanoja pidetään yleensä lauseelle keskeisinä. Kyllä-ei-kysymyksissä nouseva tooni voi olla liioitellumpi, ja erityisesti viimeisen sanan viimeisellä tavulla on korkea putoava tooni tasaisen matalan toonin sijaan.[34]

Vokaalien pituus

Vokaalin pituus ei pääosin ole bengalissa sanoja toisistaan erottava tekijä; "lyhyen vokaalin" ja "pitkän vokaalin" välillä ei ole merkityksellistä eroa,[35] toisin kuin monissa muissa intialaisissa kielissä. Kuitenkin morfeemien rajoilla vokaalin pituus saattaa joskus erottaa toisistaan kaksi muuten homofonista sanaa. Tämä johtuu siitä, että avoimissa yksitavuisissa sanoissa (sanoissa, jotka koostuvat vain yhdestä tavusta, joka päättyy vokaaliin) on jonkin verran pidemmät vokaalit kuin muissa tavutyypeissä.[36] Esimerkiksi vokaali sanassa *cha:* "tee" on jonkin verran pidempi kuin ensimmäinen vokaali sanassa *chaʈa* "nuoleminen", sillä *cha:* on sana, jossa on vain yksi tavu ja jonka lopussa ei ole konsonanttia. (Pitkä vokaali merkitään kaksoispisteellä näissä esimerkeissä.) Suffiksi *ʈa* (määräinen muoto) voidaan lisätä sanaan *cha:*, jolloin muodostuu *cha:ʈa* "(tietty) tee". Silloinkin kun toinen morfeemi liitetään sanaan *cha:*, pitkä vokaali säilyy. Tämän tiedon avulla voidaan löytää joitakin mielenkiintoisia tapauksia, joissa vokaalin pituus erottaa sanoja toisistaan.[36]

Lisäksi käyttämällä "kaiku-reduplikaatioksi" kutsuttua reduplikaation muotoa, sanan *cha:* pitkä vokaali voidaan kopioida reduplikanttiin *ʈa:*, mistä syntyy *cha:ʈa:* "tee ja kaikki mikä tulee sen kanssa". Niinpä pitkän ensimmäisen vokaalin sanassa *cha:ʈa* ja kahden lyhyen vokaalin sanassa *chaʈa* lisäksi on myös muoto *cha:ʈa:*, jossa molemmat vokaalit ovat pitkiä.

Konsonanttiklusterit

Alkuperäiset bengalilaiset sanat (*tôdbhôb*) eivät salli konsonanttiklustereita sanan alussa;[37] monimutkaisin tavurakenne on KVK (yksi vokaali, jonka molemmilla puolilla on konsonantti). Monet bengalin puhujat soveltavat tätä kaavaa myös sanskritista tai englannista lainattuihin sanoihin. Tällöin sanasta গ্রাম *gram* (KKVK) tulee গেরাম *geram* (KV.KVK) "kylä" tai sanasta স্কুল *skul* (KKVK) tulee ইস্কুল *iskul* (VK.KVK) "koulu".

Sanskritista lainatut sanat (তৎসম *tôtshôm*) voivat kuitenkin sisältää suuren määrän klustereita, mikä laajentaa tavurakenteen muotoon KKKVK. Jotkut näistä klustereista, kuten *mr* sanassa মৃত্যু *mrittu* "kuolema" tai *sp* sanassa স্পষ্ট *spôshţo* "selvä", ovat tulleet äärimmäisen yleisiksi, ja niitä voidaan pitää bengaliin kuuluvina konsonanttiklustereina. Englannista ja muista kielistä lainatut sanat (বিদেশী *bideshi*) ovat tuoneet bengalin sanastoon vielä enemmän klusterityyppejä, mikä on monimutkaistanut tavurakenteen muotoon KKKVKKKK. Yleisesti käytetyt lainasanat, ট্রেন *ţren* "juna" ja গ্লাস *glash* "lasi" on nyt otettu bengalinkielisiin sanakirjoihin.

Sanan lopun konsonanttiklusterit ovat bengalissa harvinaisia.[38] Suurin osa näistä klustereista on lainattu bengaliin englannista, kuten sanoissa লিফ্‌ট *lifţ* "hissi" ja ব্যাংক *bêņk* "pankki". Sanan lopun konsonanttiklustereita esiintyy kuitenkin joissakin alkuperäisissä bengalin sanoissa, vaikkakin harvoin standardissa lausumisessa. Eräs esimerkki on sana গঞ্জ *gônj*, jota käytetään sadoissa Bengalin kaupunkien ja kylien nimissä, kuten নবাবগঞ্জ *Nôbabgônj* ja মানিকগঞ্জ *Manikgônj*. Joissain bengalin ei-standardeissa varianteissa on tällaisia konsonanttiklustereita useinkin. Esimerkiksi joissakin itäisissä murteissa nasaalista ja sitä vastaavasta oraaliklusiilista koostuvat konsonanttiyhdistelmät ovat yleisiä, kuten sanassa চান্দ *chand* "kuu". Standardin bengalin vastine sanalle on চাঁদ *chãd*, jossa on lopun klusterin sijaan nasalisoitunut vokaali.

Kielioppi

Pääartikkeli: Bengalin kielioppi

Bengalin substantiiveilla ei ole sukua. Adjektiiveja ei juurikaan taivuteta. Substantiivit ja pronominit taipuvat kuitenkin neljässä sijamuodossa, ja verbejä taivutetaan runsaasti.

Tämän vuoksi, toisin kuin hindissä, bengalin verbit eivät muutu substantiivien suvun mukaan.

Sanajärjestys

Bengali noudattaa sanajärjestystä subjekti-objekti-verbi, vaikka sen variaatiot ovatkin yleisiä.[39] Bengali käyttää postpositioita monissa eurooppalaisissa kielissä käytettyjen prepositioiden sijaan. Determinantit seuraavat substantiivia, kun taas adjektiivit, numeraalit ja omistussanat edeltävät sitä.[40]

Kyllä-ei-kysymykset eivät aiheuta muutosta perussanajärjestykseen; sen sijaan lauseen viimeisen tavun matala tooni korvataan putoavalla toonilla. Lisäksi valinnaisia partikkeleita (esimerkiksi কি *-ki*, না *-na*, jne.) liitetään usein kyllä-ei-kysymyksen ensimmäiseen tai viimeiseen sanaan.

Kysymyssanalliset kysymykset muodostetaan asettamalla kysymyssana fokus-kohtaan, joka on tyypillisesti lauseen ensimmäinen tai toinen sana.

Substantiivit

Substantiiveja taivutetaan sijamuodoissa, joihin kuuluvat nominatiivi, objektiivi, genetiivi ja lokatiivi.[6] Sijapäätteen muoto taivutetussa sanassa riippuu sanan animaattisuuden asteesta. Kun määräinen artikkeli kuten -টা *-ţa* (yksikkö) tai -গুলা *-gula* (monikko) lisätään sanaan, kuten taulukoissa alla, substantiivit taipuvat myös luvussa.

Substantiivin taivutus yksikössä

	Elävä	Eloton
Nominatiivi	ছাত্রটা chhatro-ţa oppilas	জুতাটা juta-ţa kenkä
Objektiivi	ছাত্রটা**কে** chhatro-ţa-**ke** oppilas	জুতাটা juta-ţa kenkä
Genetiivi	ছাত্রটা**র** chhatro-ţa-**r** oppilaan	জুতাটা**র** juta-ţa-**r** kengän
Lokatiivi	-	জুতাটা**য়** juta-ţa-**(t)e** kengässä/-llä

Substantiivin taivutus monikossa

	Elävä	Eloton
Nominatiivi	ছাত্র**রা** chhatro-**ra** oppilaat	জুতাগুলা juta-gula kengät
Objektiivi	ছাত্র**দের(কে)** chhatro-**der(ke)** oppilaat	জুতাগুলা juta-gula kengät
Genetiivi	ছাত্র**দের** chhatro-**der** oppilaiden	জুতাগুলা**র** juta-gula-**r** kenkien
Lokatiivi	-	জুতাগুলা**তে** juta-gula-**te** kengissä/-llä

Kun substantiiveja lasketaan, niihin liitetään mittasana pienestä joukosta. Kuten monissa itäaasialaisissa kielissä (japani, kiina, thai), bengalissa substantiiveja ei voi laskea lisäämällä numeraali suoraan substantiivin viereen. Substantiivin mittasanaa (**MS**) täytyy käyttää numeraalin ja substantiivin välissä. Suurin osa substantiiveista ottaa yleisen mittasanan -টা *-ţa*, vaikka muitakin semanttisia luokkia osoittavia mittasanoja käytetään (esimerkiksi -জন *-jon* ihmisille).

Mittasanat

Bengaliksi	Translitteraatio	Kirjaimellinen käännös	Suomeksi
নয়**টা** গরু	Nôe-**ţa** goru	Yhdeksän-**MS** lehmä	Yhdeksän lehmää
কয়**টা** বালিশ	Kôe-**ţa** balish	Montako-**MS** tyyny	Montako tyynyä
অনেক**জন** লোক	Ônek-**jon** lok	Monta-**MS** henkilö	Monta ihmistä
চার-পাঁচ**জন** শিক্ষক	Char-pãch-**jon** shikkhôk	Neljä-viisi-**MS** opettaja	Neljä tai viisi opettajaa

Substantiivien laskemista ilman mittasanaa (esimerkiksi আট বিড়াল *aţ biŗal* eikä আট**টা** বিড়াল *aţ-**ţa** biŗal* "kahdeksan kissaa") pidettäisiin tyypillisesti ei-kieliopillisena. Kuitenkin kun substantiivin semanttinen luonne nähdään mittasanasta, substantiivi jätetään usein pois, ja vain mittasanaa käytetään, esimerkiksi lauseen শুধু এক**জন** থাকবে। *shudhu êk-**jon** thakbe* ("vain yksi-**MS** jää jäljelle") ymmärrettäisiin tarkoittavan "vain yksi **henkilö** jää jäljelle".

Tässä mielessä kaikki bengalin substantiivit, toisin kuin suurimmassa osassa muita indoeurooppalaisia kieliä, ovat samantyyppisiä kuin massasubstantiivit.

Verbit

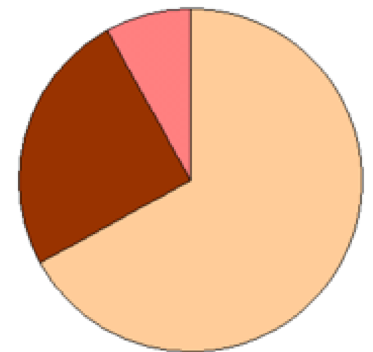
Verbit jakautuvat kahteen luokkaan: finiitteihin ja ei-finiitteihin. Ei-finiittejä verbejä ei taivuteta aikamuodossa tai persoonamuodossa, kun taas finiittejä verbejä taivutetaan täysin (ensimmäisen, toisen ja kolmannen) persoonan, ajan (nykyinen, mennyt, tuleva), aspektin (yksinkertainen, perfekti, progressiivi) ja kohteliaisuuden (intiimi, tuttu ja muodollinen) mutta **ei** luvun mukaan. Konditionaali, imperatiivi ja muut tapaluokan mukaiset erikoistaivutukset voivat korvata aikamuodon ja aspektin suffiksit. Taivutusten määrä monille verbeille voi olla yli 200.

Taivutussuffiksit bengalin morfologiassa vaihtelevat alueelta toiselle pienien syntaksierojen kanssa.

Bengali eroaa muiden indoarjalaisten kielten valtaosasta siinä, että kopula tai yhdistävä *olla*-verbi jätetään usein pois preesensissä.[41] Niinpä "hän on opettaja" sanotaan *she shikkhôk*, (kirjaimellisesti "hän opettaja").[42] Tässä mielessä bengali muistuttaa esimerkiksi unkarin tai venäjän kieliä.

Sanasto

Bengalin kielessä on jopa 75 000 erillistä sanaa, joista 50 000:ta (67 prosenttia) pidetään suorina uudelleenlainauksina sanskritista (*tôtshômo*), 21 100:a (28 prosenttia) sanskritista peräisin olevina (*tôdbhôbo*), ja loppuja lainasanoina muista kielistä (*bideshi*) tai austroaasialaisina lainoina (*deshi*).

Bengalin sanojen alkuperä
Tôtshômo (lainattu sanskritista)
Tôdbhôbo (alkuperäisiä)
Bideshi (lainattu muista kielistä)

Näissä luvuissa ei kuitenkaan oteta huomioon sanaston valtaosan arkaaista tai teknistä luonnetta, mikä tekee kyseisten sanojen käytöstä vähäistä. Produktiivinen, modernissa kirjallisuudessa käytetty sanasto koostuu itse asiassa suureksi osaksi (67 prosenttia) tôdbhôbo-sanoista, kun taas tôtshômo-sanat muodostavat vain 25 prosenttia kokonaismäärästä.[43][44] Deshi- ja bideshi-sanat muodostavat loput kahdeksan prosenttia.

Koska bengalin puhujat ovat olleet vuosisatoja yhteydessä eurooppalaisiin, moguleihin, arabeihin, turkkilaisiin kansoihin, persialaisiin, afgaaneihin ja itäaasialaisiin, bengalissa on lainasanoja monista vieraista kielistä. Yleisimmät lainat ovat kolmelta eri taholta. Läheinen kontakti viereisiin kansoihin helpotti sanojen lainaamista hindistä, assamista, kiinasta, burmasta ja useista Bengalille alkuperäisistä austroaasialaisista kielistä (kuten santalista). Vuosisatojen Persiasta ja Lähi-idästä tulleiden hyökkäysten jälkeen lukuisia persian, arabian, turkin ja paštun sanoja omaksuttiin bengaliin. Portugalin, ranskan, hollannin ja englannin lainat omaksuttiin myöhemmin brittiläisellä siirtomaakaudella.

Lähteet

- Haldar, Gopal: *Languages of India*. National Book Trust, India, 2000. ISBN 81-237-2936-7.
- Alam, M: *Bhasha Shourôbh: Bêkorôn O Rôchona (The Fragrance of Language: Grammar and Rhetoric)*. S. N. Printers, Dhaka, 2000.
- Asiatic Society of Bangladesh: *Banglapedia, the national encyclopedia of Bangladesh*. Asiatic Society of Bangladesh, Dhaka, 2003.
- Cardona, G & Jain, D: *The Indo-Aryan languages*. RoutledgeCurzon, London, 2003.
- Chatterji, SK: Bengali Phonetics. *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, 1921.
- Chatterji, SK: *The Origin and Development of the Bengali Language*. Calcutta Univ. Press, 1926.
- Ferguson, CA & Chowdhury, M: The Phonemes of Bengali. *Language*, 1960, nro 36(1), Part 1.
- Hayes, B & Lahiri, A: Bengali intonational phonology. *Natural Language & Linguistic Theory*, 1991. Springer Science.
- Klaiman, MH: ”Bengali”, *The World's Major Languages*. Croon Helm, London and Sydney, 1987. ISBN 0195065115.
- Masica, C: *The Indo-Aryan Languages*. Cambridge Univ. Press, 1991.
- Radice, W: *Teach Yourself Bengali: A Complete Course for Beginners*. NTC/Contemporary Publishing Company, 1994. ISBN 0844237523.
- Ray, P & Hai, MA & Ray, L: *Bengali language handbook*. Center for Applied Linguistics, Washington, 1966. ISBN ASIN B000B9G89C.

- Sen, D: *Bengali Language and Literature*. International Centre for Bengal Studies, Calcutta, 1996.
- Bhattacharya, T: Encyclopedia of World's Languages: Past and Present (Facts About the World's Languages) (http://www.homepages.ucl.ac.uk/~uclyara/bong_us.pdf) WW Wilson, New York.
- Baxter, C: *Bangladesh, From a Nation to a State*. Westview Press, 1997. ISBN 0813336325.

Viitteet

1. Sierra Leone makes Bengali official language (http://www.dailytimes.com.pk/default.asp?page=story_29-12-2002_pg9_6) Daily Times. Viitattu 23.12.2009. (englanniksi)
2. Languages spoken by more than 10 million people (http://encarta.msn.com/media_701500404/Languages_Spoken_by_More_Than_10_Million_People.html) Encarta Encyclopedia.
3. Statistical Summaries (http://www.ethnologue.com/ethno_docs/distribution.asp?by=country) Ethnologue.
4. Gordon, Raymond G., Jr.: Languages of India (http://www.ethnologue.com/show_country.asp?name=IN) (Ethnologue: Languages of the World, Fifteenth edition.) SIL International.
5. Languages in Descending Order of Strength - India, States and Union Territories - 1991 Census (http://www.censusindia.net/cendat/language/lang_table1.PDF) (Census Data Online) Office of the Registrar General, India.
6. Bhattacharya, 2000
7. Sen, 1996
8. Abahattha (http://banglapedia.search.com.bd/HT/A_0001.htm), Asiatic Society of Bangladesh, 2003
9. Rahman, Aminur: Grammar (http://banglapedia.org/HT/G_0193.htm) (Banglapedia) Asiatic Society of Bangladesh.
10. Bangla language (https://web.archive.org/web/20081211001307/http://banglapedia.org/HT/B_0137.htm), Asiatic Society of Bangladesh, 2003
11. Ray, S Kumar: The Bengali Language and Translation (http://www.kwintessential.co.uk/translation/articles/bengali-language.html) (Translation Articles) Kwintessential.
12. Baxter, 1997, s. 62–63
13. The World Fact Book (https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/bg.html) (Bangladesh) CIA.
14. NIC, Assam State Centre, Guwahati, Assam: Language (http://www.assam.gov.in/language.asp) Government of Assam.
15. Morshed, Abul Kalam Manjoor: Dialect (http://banglapedia.org/HT/D_0212.htm) (Banglapedia) Asiatic Society of Bangladesh.
16. Hajong (http://www.ethnologue.com/show_language.asp?code=haj) The Ethnologue Report.
17. Huq, Mohammad Daniul: Chalita Bhasa (http://banglapedia.org/HT/C_0103.htm) (Banglapedia) Asiatic Society of Bangladesh.
18. History of Bangla (Banglar itihash) (http://www.betelco.com/bd/bangla/bangla.html) (Bangla) Bengal Telecommunication and Electric Company.
19. Huq, Mohammad Daniul: Sadhu Bhasa (http://banglapedia.org/HT/S_0014.htm) (Banglapedia) Asiatic Society of Bangladesh.
20. Huq, Mohammad Daniul: Alaler Gharer Dulal (http://banglapedia.org/HT/A_0152.htm) (Banglapedia) Asiatic Society of Bangladesh.
21. Morshed, Abul Kalam Manjoor: Dialect (http://banglapedia.search.com.bd/HT/D_0212.htm) (Banglapedia) Asiatic Society of Bangladesh.
22. Bangla Script (http://banglapedia.org/HT/B_0140.htm), Asiatic Society of Bangladesh, 2003

23. Bangla Script (http://banglapedia.org.bd/HT/B_0140.htm), Asiatic Society of Bangladesh, 2003
24. Escudero Pascual Alberto: Writing Systems/ Scripts (http://www.it46.se/docs/courses/ICT4D_localization_software_primer_it46_v1.5.pdf) (Primer to Localization of Software) 23 October, 2005. IT +46.
25. Islam, Muhammad Ashraful: Sylheti Nagri (http://banglapedia.org/HT/S_0656.htm) (Banglapedia) Asiatic Society of Bangladesh.
26. Learning International Alphabet of Sanskrit Transliteration (http://www.sanskrit-sanscrito.com.ar/english/sanskrit/sanskrit3.html) (Sanskrit 3 - Learning transliteration) Gabriel Pradiipaka & Andrés Muni.
27. ITRANS - Indian Language Transliteration Package (http://www.aczoom.com/itrans/) Avinash Chopde.
28. Annex-F: Roman Script Transliteration (http://varamozhi.sourceforge.net/iscii91.pdf) (Indian Standard: Indian Script Code for Information Interchange - ISCII) 1 April, 1999. Bureau of Indian Standards.
29. Masica, 1991, s. 116
30. Chatterji, 1926, s. 415–416
31. Chatterji, 1921, s. 19–20
32. Chatterji, 1921, s. 20
33. Hayes, Lahiri, 1991, s. 56
34. Hayes, Lahiri, 1991, s. 57–58
35. Bhattacharya, 2000, s. 6
36. Ferguson, Chowdhury, 1960, s. 16–18
37. Masica, 1991, s. 125
38. Masica, 1991, s. 126
39. Bhattacharya, 2000, s. 16
40. Bengali (http://www.lmp.ucla.edu/Profile.aspx?LangID=84&menu=004) (UCLA Language Materials project) University of California, Los Angeles.
41. Bangla language (https://web.archive.org/web/20090715073153/http://banglapedia.search.com.bd/HT/B_0137.htm), Asiatic Society of Bangladesh, 2003
42. Muilla kielialueilla (esimerkiksi hindiä puhuvalla seudulla) kasvaneiden bengalin puhujien puheessa puuttuva kopula saattaa esiintyä lauseissa kuten *she shikkhôk hochchhe*. Muut bengalin puhujat pitävät tätä ei-kieliopillisena, ja rakennetta käyttäviin viitataan joskus humoristisesti nimellä "hochchhe-bangali".
43. Tatsama (http://banglapedia.search.com.bd/HT/T_0087.htm), Asiatic Society of Bangladesh, 2003
44. Tatbhava (http://banglapedia.search.com.bd/HT/T_0010.htm), Asiatic Society of Bangladesh, 2003

Indoarjalaiset kielet

aer | andh | angika | assami | awadhi | bagheli | baškarik | bengali | bhadrawahi | bhili | bhisnupriya | bhodžpuri | bradž | buksa | bundeli | chambeali | chhattisgarhi | chittagon | chitwania tharu | dameli | dangaura tharu | dhatki | divehi | dogri | fidžinhindi | gaddi | garhwali | gawar | goaria | grangali | gudžarati | gurgula | halbi | haryanvi | hindi | hindko | hindustani | Induksenkohistani | kalaša | kanauji | kašmiri | katarkalai | kathariya tharu | khowar | kochila tharu | koli | kumaoni | kurdari | kutši | lahnda | lambadi | magahi | maijan | maithili | majhi | mandeali | marathi | marwari | musasa | nimadi | ningalami | nepali | od | orija | paali | palya bareli | pandžabi | pašai | pauri bareli | phalura | radžastani | rana tharu | rangpuri | rathwi bareli | rohingya | romani | sadri | sanskrit | saraiki | sawi | šina | sindhi | sinhali | sirmauri | sonha | šumašti | surjapuri | sylheti | tirahi | torwali | urdu | varhadi-nagpuri | varli | vasavi